

nek összegező beszámolóira az új FIDESZ-vezette kormány külügyi, kulturális és oktatási államtitkára is reflektált a plenáris ülésen, amely a *Magyar Figyelő* 1998 szeptemberi számában olvasható. Ez alkalommal a külhoni magyarok és a külföldi magyar intézmények kapcsolatának és együttműködésének fejlesztése került előtérbe. Sajnos a három tárgyalt tanulmány egyike sem említi e két alkalmat és az ott körvonalazódó fejlesztési elképzeléseket, holott az alátámasztaná javasolataik jórészét, talán erősítené a kormányzati szándékokat is.

Úgy vélem, az Országos Széchényi Könyvtár, a MTA, a Magyar Rádió, a MTV és a DUNA TV mellett a Nemzeti Tankönyvkiadó is méltán sorolható a külföldi hungarológiai műhelyek rendszeres hazai szolgáltatói, a Nemzetközi Hungarológiai Központ munkáját támogató partnerek közé. Ajánló jegyzékek, katalógusok, mutatópéldányok küldésével és az Internet révén is igyekeztünk hozzájárulni az Önök munkájához, informálásához. Ezért is tartanám fontosnak és mielőbb megvalósítandónak a Nemzetközi Hungarológiai Központ honlapját, amelynek közvetítésével jelzéseket kaphatnánk többek között a szak- és a tankönyvigényeikről is. Addig is míg az megvalósul, szívesen látjuk Önöket a Nemzeti Tankönyvkiadó honlapjának (www.ntk.hu) olvasói között, ahol tájékozódhatnak kiadványainkról, közölhetik igényeiket, kívánságaikat, megrendeléseiket is. Köszönöm a szót és a figyelmet.

Hungarológia kisebbségben, avagy nemzetiségi magyarságtudomány (?)

BÁNYAI JÁNOS

(Feltételezés) Ha a mai tanácskozás egyik feladata „a hungarológia fogalmának újragondolása”, és e kijelölt feladat most, tíz teljes évvel a rendszerváltozás után több szempontból is igazán sürgetőnek látszik, természetesen nem kerülhető meg az eddigi tapasztalatok számbavétele. Az ún. „előzmények” ugyanis legtöbbször nem pusztán kezdeményezések, ötletek, jó, de teljesületlen elgondolások, hanem figyelmet érdemlő eredmények is, amelyekből a „hungarológia fejlesztéséhez” akár fontosnak is mondható tapasztalatok adódhatnak. Ezért, gondolom, érdemes odafigyelni a „hungarológia” külföldi, ha úgy tetszik, „határon túli” értelmezésére, akár az „ottani”, remélhetőleg csak egyszerű tájékozatlanságból (?) számon tartott, pusztán „kihagyott” teljesítményeire is.

Más szóval, egy rövid visszatekintés és kitekintés (határon túlra) nem késlelteti a sürgető újrafogalmazást, hanem még jó tanácsadó is lehet.

(A „*kisebbségi hungarológia*” kezdetei) amikor a „hungarológia” fogalmának „tartalma és terjedelme” nem állt még se határon innen, se határon túl minden gyanú felett, a Vajdaságban – Szeli István tanúsága szerint¹ – már 1954-ben felmerült, ha nem is a fogalom megnevezésével, de mindenképpen a fogalom „tartalmának és terjedelmének” leírásával egy egyetemi (akadémiai) szintű, a hungarológia illetékességének körébe tartozó feladatok elvégzésére alkalmas tudományos intézmény alapításának gondolata. Ilyen „fontos (magyarságtudományi?) kérdések” megnevezésével: „a magyarok, szerbek és horvátok viszonya a múltban; politikai, gazdasági és kultúrkapcsolatok századokon át; nyelvi és irodalmi érintkezések és kölcsönhatások; tanulmányok és cikkek bibliográfiája, amelyek ezt az érintkezést és kölcsönhatást dokumentálják; a forrásmunkák teljes jegyzékének kidolgozása és a források rövid ismertetése; a fordítói tevékenység (szerbhorvátból magyarra és magyarból szerbhorvát nyelvre) a múltban és ma...” Az akkori elgondolás szerint ehhez még irodalom- és művelődéstörténeti, valamint nyelvi („szótárak, nyelvtanok, kézikönyvek kidolgozása” idegen ajkúak számára is) kutatások tartoznának. Ebből az elgondolásból két szempont érdemel külön is figyelmet. Egyrészt az, hogy a hungarológiát nem osztja meg határon innenire és határon túlira, másrészt a kulturális önismeret útjait az idegen, a többségi nemzet felé is nyitva tartja, ezért hangsúlyozza a komparatistikai feladatokat. Vagyis jelzi, hogy a hungarológia semmiképpen sem lehet megösszehasonlító aspektusok hiányában. Akár úgy is általánosítható szempont ez utóbbi, hogy a hungarológia beszédmódja és műfaja a komparatistika.

Ezen elgondolás azonban csak késleltetve, a hatvanas évek végére öltethetett intézményes formát. 1967-ben készült el az 1968-ban alapított, majd a következő év elején már működő (újvidéki) Hungarológiai Intézet tervezete, amely a következő három sokfelé ágazó területen jelöli ki az intézet feladatait: nyelvészet, vagyis „a jugoszláviai magyar köznyelv problémáinak a tanulmányozása és megoldása”, „hungaricák begyűjtése”, valamint „a művészeti élet megnyilvánulásainak számbavétele”. E tervzetben közvetlenül nincs helye az oktatásnak, mert az intézet alapítását majd tíz évvel megelőzi az újvidéki Bölcsészkaron a Magyar Nyelv és

¹ Az idézetek Szeli István, *Történi történelem*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. c. könyvéből valók.

Irodalom Tanszékének létrehozása, amely az intézeti kutatások felvállalása mellett a posztgraduális képzés létesítésével az intézet káderállományát is biztosítja. Az intézet alapítását követő első lépésként igyekeznek „felvenni a kapcsolatokat a hazai és külföldi rokon jellegű intézetekkel”, kapcsolatokat keres a „zadari, ljubljanaei egyetem munkatársaival”, „a zágrábi, belgrádi bibliográfiai intézetekkel”. Az alapításkor a „konkrét” témák is körvonalazódnak: „A nyelvészetből: tanulmányok a Vajdaság, Szlavónia és Muravidék népnyelvi szókincsének, hang-, alak- és mondatnának köréből; vizsgálatok a jugoszláviai magyar irodalom, nyelve és stilisztikája köréből; a nyelvi kölcsönhatás kérdéseinek kutatása vidékek és életkorok szerint; a szerb-magyar összehasonlító nyelvtan fonológiai részének és szintakszisának elkészítése; helynévkutatás, nyelvatlaszmunkálatok, személynévvizsgálatok, műszótárkészítés stb. Az irodalomból: magyar vonatkozások a délszláv népek énekhagyományában; délszláv és magyar irodalomtörténészek kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkozó munkáinak tanulmányozása és értékelése.” A művelődéstörténetből: a szabadkai és becskerekai színjátszás története; a magyar lapok és folyóiratok története; a magyar tudományos élet kiemelkedő alakjainak monografikus bemutatása; jugoszláviai magyar népmesék, színjátékszerű szokások stb.”

Az elkövetkező évtizedben, amíg a Hungarológiai Intézet önállóan működött, majd a következő évtizedben, amelyben a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével egyesülve élt tovább, ezek a feladatok tovább konkretizálódtak mind újabb és újabb tudományos feladatok vállalásával, tudományos folyóirat, könyvek és könyvsorozatok kiadásával, nemzetközi tudományos tanácskozások szervezésével, terepi és levéltári kutatásokkal, további kapcsolatteremtésekkel... Egészen a század utolsó évtizedének kezdetéig, amikor a rendszerváltozásnak álcázott nagyfokú központosítás folytán megszűnt az intézet önállósága, és a tanszékkel együtt élt tovább Hungarológia Szak néven, majd a neve is beolvadt a mai Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék nevébe, miközben tovább folytatódott a központosítás az egyetemi autonómia törvényerejű megnyirbálásával. A Hungarológiai Intézetével azonos a sorsa a Bölcsészkaron a szerb nyelvi intézetnek, a történettudományi intézetnek és a szlovakisztikainak is. Az erős kezű központosító hatalom nem tesz kivételt. A kivételezés műveleteit máshol végzi.

(A kisebbségi hungarológia túlélési lehetőségei) Itt tartunk most. A vajdasági (kisebbségi) hungarológia önálló intézményi formája beolvadt a vajdasági egyetemi szintű tanárképzésbe anélkül, hogy a majd öt évti-

zeddel ezelőtt megfogalmazott, majd több mint harminc évvel ezelőtt felismert és vállalt feladatait egészében elvégezhetné volna.

Nem panaszkodom és katasztrófát sem hirdetek. A kisebbségi hungarológia feladatai továbbra is kéznél vannak. Teljesítésük üteme lassult le, ezzel együtt érlelődik, vagy érlelődhetne valamilyen új intézményesülés lehetősége és formája. Nem biztos azonban, hogy jó irányú érlelődés ez, még akkor sem, ha van, és nem is akármilyen támogatottsága. Mert aligha bízható az a (kisebbségi) hungarológiai feladatkör, amelyet az egykori Hungarológiai Intézet, majd „jogutódja”, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék felvállalt és sok szegmentumában teljesített is, egyetemeken kívüli, ha mégannyira is jó szándékú „civil” szervezetekre. Lehet, hogy e szervezetek „irányítása” és „felügyelete” könnyebben megoldható, mint az önállósághoz szokott egyetemi tudományosságé, de nem biztos, hogy egyúttal gyümölcsözőbb is. Már csak azért sem, mert ezek az úgymond „nem kormányzati” tudományos vagy művelődési társaságok jellegükönél fogva nem rendelkezhetnek a sokasodó hungarológiai feladatok végzéséhez igazán nélkülözhetetlen hosszú távú tervezetekkel, fejlett, kiterjedt kapcsolatrendszerrel, sem tudományos tapasztalatokkal.

Ezért, gondolom, nem kellene megfélekedni arról, hogy az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék az egyetemi tanárképzés mellett még három, részben a Hungarológiai Intézettől örökölt tudományterületen fejt ki, mellékesnek semmiképpen sem tekinthető hungarológiai tevékenységet: a tudományos kutatás, a nyelvoktatás és a hungarikák begyűjtésének területén. Ezeket itt és most nem lehet részletezni, se hely, se idő nincs rá. De annyit érdemes megjegyezni, hogy a tanszéki tudományos kutatás irodalomtudományi, nyelvészeti, szótártudományi, folklorisztikai, népművészeti, művelődéstörténeti, sajtótörténeti, könyvtártudományi és bibliográfiai témákat ölel fel, hogy a tanszéki nyelvoktatás a magyar, mint idegen nyelv oktatását, valamint a tanári pályára készülő, de nem magyarul tanuló diákok nyelvművelését foglalja magában, a hungarikák begyűjtése pedig a könyvtárfejlesztés mellett írói hagyatékok, dokumentumok és relikviák feldolgozását is jelenti. És hogy mindezt eredmények is kísérik, bizonyítják a Hungarológiai Intézettől örökölt tudományos folyóirat, a *Hungarológiai Közlemények* új folyamának füzetei és a tanszék *Tanulmányok* című évkönyvének kötetei. Sajnos ezeknek bemutatására, meghívás híján, nem került sor azon a kormányzati támogatással megtartott prezentáción, amely a vajdasági magyar tudományosságot igyekezett ismertetni. Ez nem panasz, egyszerű ténymegállapítás. Aminthogy az is csupán tényközlés, hogy az Illyés Közalapítvány megértő támogatása

nélkül a tanszéki kiadványok nem jelenhetnének meg, tudományos tanácskozásokat nem rendezhetnénk és a tanszéki könyvtárt sem fejleszthetnénk az egyetemi szintű hungarológiai oktatás igényeinek megfelelően. Az Illyés Közalapítvány ez ideig szerencsére nem követi azt a máshol érvényesülő szempontot, hogy csak a nem „állami”, csupán „civil”, sok esetben „amatőr” kezdeményezések élvezhetnek alapítványi támogatást.

(*A kisebbségi hungarológia esélyei*) „Mondanivalóm a magyar kultúra megőrzésének kérdésköréhez kapcsolódik” – ezekkel a szavakkal kezdte Szelei István az intézet akkor „körülbelül egy évtizedes” munkáját összefoglaló hozzászólását a III. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásán. Én viszont hasonlóképpen zárom mondanivalómat. Vagyis annak a gondolatnak a jelzésével, hogy a határon túli hungarológia, a kisebbségi vagy nemzetiségi magyarságtudomány azon kívül, hogy valóban a magyar kultúra megőrzésének feladatát végzi, közvetve és közvetlenül mást is felvállal. Leginkább azt a cseppet sem egyszerű feladatot, hogy a magyar kultúrát a más nyelvűek és más kulturális ismeretekkel rendelkezők számára is hozzáférhetővé, elérhetővé teszi. Ennek alapvető feltétele az, hogy a kisebbségi kultúra ne szigetelődjön el se az anyanemzet „művelődési eredményeitől és folyamataitól”, se az „államhatalmat gyakorló nemzet kultúrájától”. Hogy nyitott legyen, mert csak úgy lehet képes, elnézést a túl erős kifejezésért, tudományos és kulturális missziójának teljesítésére. Ennek a misszióknak a jellegét az a Németh Lászlótól származó meggondolás határozza meg, miszerint a minőség a kisebbség esélye. Az értékteremtés a kisebbségi hungarológia imperatívusza, és az úgymond nem kormányzatira való rájátszás valójában annak a hátrányos helyzetnek az erősítése, amiben az államhatalmat gyakorló politika a kisebbséget látni akarja: népviseletbe öltözött látványosságok és díszbemutatók szereplőjeként.

Ezzel szemben az értékteremtés veszedelmes vállalkozás, nem mindenkor irányítható és nem is könnyen kezelhető, kellemetlenkedésekre is képes, hiszen a szabadságelvű és a nyitott tudomány meg kultúra szószólója. A nemzetiségi magyarságtudomány esélyeit tehát az értékteremtés szakmai és technikai lehetőségeinek erősítésében, a kutatás és közlés autonómiájának biztosításában, a támogatás mondvacsinált feltételeinek visszavonásában, a sokirányú tudományos párbeszéd feltételeinek biztosításában és nem utolsó sorban a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának visszavonásában látom.